

کارکرد طرح دعوای جمعی در جبران خسارت زیان دیدگان اعمال ضد رقابتی (بررسی تطبیقی در نظام حقوقی ایران، اتحادیه اروپایی و آمریکا)

فضه سلیمی^{۱*}، احمد دیلمی^۲

۱. دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران

۲. دانشیار گروه حقوق خصوصی، دانشگاه قم، قم، ایران

(دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۶ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۶)

The Function of a Group Litigation in Compensation for the Losses of Anti-Competitive Practices (A Comparative Study in the Legal System of Iran, the European Union and the United States)

Fezfeh Salimi^{*1}, Ahmed Deilami²

1. Ph.D. in Private Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran

2. Associate Professor, Department of Private Law, Qom University, Qom, Iran

(Received: 16/Mar/2020

Accepted: 07/Mar/2022)

Abstract

Group legislation is a tool to formulate micro-claims in a collective way. until the claim is left unanswered and public confidence in the judiciary will be strengthened. this tool by reducing costs, optimal use of time and efficiency of the judiciary facilitates people's access to their rights. one of the most important problem of competitive claim is low interest of the people to make a claim. The most effective institution to solve this problem is Group legislation. among the legal systems raised in the field of competition law U.S law system has accepted competitive collective claims. EU paved the way with enacting directive 2014/104/EU. In Iran law system, despite numerous and ambiguous regulations in the case of collective litigation, the Law on the Implementation of general principles of article 44 of the constitution implicitly accepts a collective lawsuit to compensation for competitive losers.

Key words: Group Legislation, Class Action, Losses, Anti-Competition, Compensation.

چکیده

دعوای جمعی ابزاری شکلی برای طرح ادعاهای خرد به صورت جمعی است تا ادعایی بی پاسخ نماند و اعتماد عمومی به دستگاه قضا تقویت شود. این ابزار با کاهش هزینه، استفاده بهینه از زمان و کارایی دستگاه قضا، دستیابی افراد به حقوق خود را تسهیل می نماید. یکی از مهم ترین معضلات دعوای رقابتی، نفع کم افراد از طرح این دعوای به دلیل گستردگی خسارت و ناچیز بودن دریافت آن برای همه زیان دیدگان از جمله اشخاص ثالث است. کاراترین نهاد برای حل این مشکل، دعوای جمعی است. در میان نظام های حقوقی مطرح در حوزه حقوق رقابت، آمریکا با پذیرش دعوای جمعی رقابتی، جبران خسارت را برای زیان دیدگان سهل کرده است. اتحادیه اروپایی به رغم مقرره های توصیه ای، مسیر را با متمم دستورالعمل EC/۱۰۴/۲۰۱۴، برای کشورهای عضو جهت جبران خسارت از طریق دعوای جمعی هموار کرده است؛ با این وجود با احتیاط کامل، قاعده گذاری آن را به کشورهای عضو سپرده است. در نظام حقوقی ایران، با وجود مقرره های متعدد و مبهم در خصوص دعوای جمعی در قواعد عام، قانون اجرای سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، به طور ضمنی طرح دعوای جمعی را برای جبران خسارت زیان دیدگان رقابتی پذیرفته است.

کلیدواژه ها: دعوای جمعی، دعوای گروهی، زیان دیده، اعمال ضد رقابتی، جبران خسارت.

مقدمه

دعوی جمعی^۱ موجب استیفای حقوق پراکنده تعدادی از افراد می‌شود؛ حقوقی که به علت هزینه‌های بالای دادرسی و منافع کمتر به تنهایی انگیزه و فرصتی برای طرح و رسیدگی نمی‌یابند. بنابراین، این روش نقش مهمی در تسهیل اقامه دعوی خرد داشته و با کاهش هزینه‌ها و افزایش کارایی و اطمینان، روشی مؤثر برای تضمین حقوق ماهوی به شمار می‌رود. از دیدگاه تحلیل اقتصادی، روشی کارا خواهد بود که هزینه‌های اعمال آن از منافع حاصله تجاوز ننماید، اگر هر کدام از افرادی که در دعوی متعدد درگیرند، طرح دعوی مستقل داشته باشند، علاوه بر کثرت پرونده در دستگاه قضا و اطاله دادرسی، به منظور خود از طرح آن نخواهند رسید. بحث از اعمال ضمانت‌اجراهای عمومی و خصوصی، در خصوص دعوی جمعی نیز مطرح است. صرف اعمال ضمانت اجرای عمومی، برای بازدارندگی به تنهایی مثر ثمر نیست. برای جبران خسارت افراد و بازدارندگی آنها از انجام عمل، باید به برخی از نهادها از جمله دعوی جمعی متوسل شد تا با کاهش هزینه، استفاده بهینه از زمان و کارایی دستگاه قضا، دستیابی افراد به حقوق خود را تسهیل نماید.

یکسان بودن خواستگاه دعوی متعدد، فواید حاکم بر رسیدگی توأمان پرونده‌ها و شناسایی حقوق فرافردی افراد، برخی از کشورها را به ایجاد این نهاد ترغیب نمود. ریشه‌های طرح دعوی جمعی به حقوق انگلستان بازمی‌گردد (Piche, 2009: 115)، اما نظام حقوقی ایالات متحده آمریکا، بستر رشد و بالندگی این شیوه اقامه دعوا بوده و الگویی منسجم برای سایر نظام‌های حقوقی به شمار می‌رود. در حال حاضر در قوانین برخی کشورها، دعوی جمعی و یا تأسیس‌های مشابه آن دیده می‌شود. برخی از آنها با تقویت انجمن‌ها و تشکل‌های حمایتی، اجازه طرح دعوی جمعی توسط این انجمن‌ها و به نمایندگی از تعداد کثیری از افراد را در قواعد خود فراهم

کرده‌اند و برخی از نظام‌های حقوقی نیز سال‌هاست در تلاش هستند تا نهاد دعوی جمعی سازگار با نظام حقوقی خود را ایجاد نمایند.

در این نوشتار برآنیم تا ضمن رفع ابهام از ماهیت دعوی جمعی و خلط مفهوم در ادبیات حقوقی ایران، با بهره‌مندی از سیستم‌های مورد تطبیق در پژوهش حاضر، ظرفیت نظام‌های حقوقی مورد بحث - به ویژه نظام حقوقی ایران - در پذیرش دعوی جمعی به عنوان یکی از ابزارهای نوین آیین دادرسی مدنی برای احقاق حق زیان‌دیدگان از نقض قواعد رقابتی را بررسی کنیم.

با این هدف، در سه قسمت به مفهوم‌شناسی و انواع دعوی جمعی، بررسی ضرورت وجودی دعوی جمعی برای حل معضلات طرح دعوی رقابتی و مطالعه تطبیقی طرح و پذیرش دعوی جمعی رقابتی در حقوق آمریکا، اتحادیه اروپایی و نظام حقوقی ایران پرداختیم تا در نهایت به این سؤال پاسخ دهیم که آیا طرح دعوی جمعی رقابتی در حقوق ایران مانند آنچه در نظام‌های حقوقی مورد تطبیق مورد پذیرش واقع شده است، امکان‌پذیر است؟ و اگر هست آیا زیرساخت‌های قانونی و اجرایی، لازم برای اعمال صحیح قواعد موجود فراهم است؟ و در نهایت به این سؤال اساسی پاسخ داده شود که آیا طرح و پذیرش دعوی جمعی موجب افزایش ضریب جبران خسارت زیان‌دیدگان ضد رقابتی خواهد شد؟

مفهوم‌شناسی و انواع دعوی جمعی

۱. مفهوم‌شناسی دعوی جمعی

اولین نکته قابل توجه در شناسایی دعوی جمعی، زیان جمعی و تمایز آن از خساراتی است که مبنای دعوی جمعی است. در تعاریف متعدد موجود زیان جمعی این‌گونه تعریف شده است: «زیان جمعی زبانی است که به جمع نامحسوری وارد آمده و چنان منتشر است که هیچ کس نمی‌تواند خود را زیان‌دیده اصلی بنامد». (کاتوزیان، ۱۳۸۴: ۷۱) «این خسارت به جمعیت یا دسته از افراد می‌رسد بدون آنکه بتوان فرد معینی از این جمع را نشان داد که این خسارت متوجه او بوده است» (حسینی نژاد، ۱۳۷۷: ۸۳)، «خسارت تبعی وارد بر تمام اعضای یک گروه یا جمعیت به اعتبار عضویت یا دارا بودن هویت، منافع، اهداف و یا هرگونه وجه مشترک دیگری، زیان جمعی نامیده می‌شود. در این نوع زیان، هیچ یک از اعضا به طور خاص و مستقیم زیان نمی‌بینند، اما همه آنان به تبع صدمه وارد بر گروه و جمعیت به نحو یکسان دچار زیان می‌گردند» (سلطانی‌نژاد،

۱. Group Legislation: این عبارت توسط کمیسیون اروپایی مطرح شده و تعریفی کلی برای دعوی جمعی به معنای اعم کلمه است. بر مبنای این تعریف، دعوی جمعی مکانیزمی برای توقف و جلوگیری از عمل غیر قانونی هستند که بر جمع کثیری از افراد تأثیر می‌گذارد تا جبران خسارت ناشی از زیان وارده از این عمل به این گروه امکان‌پذیر شود. بر گرفته از: EC Public consultation (2011), "Towards a Coherent European Approach to Collective Redress", available at: http://ec.europa.eu/justice/news/consulting_public_0054/Consultationpaper_Collective_redress4.pdf

و انصراف خود را در مهلت معینی اعلام کنند، این نمایندگی از میان می‌رود و رأی صادره نیز در خصوص آنها لازم‌الرعایه نخواهد بود.

آنچه نظام حقوقی کشورهای اروپایی با رفع ایرادات اساسی و تطبیق آن با وضع اجتماعی و قواعد موجود به آن پرداخته است، به جای شکل سنتی دعوای جمعی، دعوای گروهی^۳ است. عده‌ای در تعریف دعوای گروهی عنوان کرده‌اند: «دعاوی که متعلق به گروهی از افراد است و افراد و مؤسساتی به عنوان نماینده عمل کرده و با هدف دعوت به شرکت در دعا برای اشخاصی که خسارات مشابه را در شرایطی یکسان متحمل شده‌اند، برای دعوا دادخواست می‌دهند و امید به موفقیت بیشتر در پرونده، به علت افزایش اشخاص دعوا دارند و در نهایت رأیی که در دادگاهی صادر می‌شود، همه اعضای گروه را مقید می‌کند و به نوعی به آن اعتبار امر مختومه می‌دهد» (Trask, 2010:12). دیدگاه حائز اهمیت بوده و بدون داشتن نماینده، امکان طرح دعوی گروهی رد شده است. این تعریف دعوای جمعی سنتی در حقوق آمریکاست.

به جهت خلط مبحث و تعارض در تعریف در ادبیات حقوقی موجود در ایران میان دعوای جمعی و گروهی^۴، لازم به ذکر است که در دعوای گروهی به سبک اروپایی به جای اعمال قواعد دعوای جمعی سنتی و قواعد نمایندگی، ادعای شخصی هر ذی‌نفع در یک دعوا جمع شده و با یک رسیدگی واحد در مورد همه آنها اتخاذ تصمیم خواهد شد. هر مدعی یا زیان‌دیده لزوماً باید ادعای خود را به صراحت مطرح نموده و در دعوا مستقیماً دخالت کند. (غفاری فارسانی، ۱۳۹۳: ۱۶۴)

همان‌گونه که اشاره شد، در این پژوهش مفهومی اعم برای دعوای جمعی در نظر گرفته شده است (چه با نیاز به ابراز صریح اراده و تجمیع ادعاهای شخصی ذی‌نفعان و چه به صورت ضمنی و با انتخاب یک نماینده) تا بتوان به‌رغم تفاوت در قلمرو، به جامعیتی برای دعوای جمعی رقابتی در حقوق ایران دست یافت؛ چراکه در این نظام حقوقی با قواعد عام و

یا «زیان جمعی زبانی است که به گروه یا جمعیتی وارد می‌شود و افراد به اعتبار حضور در آن گروه حائز نفع در جبران خسارت خواهند بود (مانند اصناف، سندیکاهای و کانون‌ها)». (شفائی، ۱۳۹۰: ۴۷) بررسی و تبیین زیان جمعی موضوع پژوهش حاضر نیست؛ چراکه در زیان جمعی افراد هر کدام اصالتاً دچار ضرر مستقیم نشده‌اند، بلکه به جهت عضویت در گروه، نافع یا متضرر از تصمیم دادگاه خواهند بود، در حالی که در دعوای جمعی مورد بحث، هر یک از خواهان‌ها متضرر شده‌اند و این ضرر اصالت دارد، اما به جهات مختلف از جمله ناچیز بودن ضرر شخصی و یا عدم توانایی طرح دعوا، دست به طرح دعوی جمعی زده‌اند. باید خاطر نشان کرد که ماده ۶۷ ق.ا.س.ک.ا. ۴۴.ق.ا.^۱ به قاعده‌گذاری در خصوص زیان جمعی پرداخته است و ارتباطی به دعوای جمعی ندارد.

آنچه مد نظر ماست دعوای جمعی به معنای اعم است و این معنا شامل دعوای جمعی به معنای اخص^۲ به کار گرفته شده در حقوق آمریکا و دعوای گروهی خواهد بود. دعوای گروهی بر خلاف نظر عده‌ای از حقوقدانان (غفاری فارسانی، ۱۳۹۳: ۵۴۹) از انواع دعوای جمعی به معنای اخص نیست، بلکه نوع خاصی از دعواست که در حقوق کشورهای اروپایی مورد توجه بوده و اخیراً در اتحادیه اروپا نیز به آن پرداخته شده است. آنچه نظام حقوقی آمریکا پذیرفته و اجرا می‌نماید، دعوای جمعی به معنای اخص کلمه نامیده شده و برخی آن را «دعوای جمعی سنتی» می‌نامند. (محسنی، ۱۳۹۱: ۱۶۳)

در این شکل اقامه دعوا که در قلمروهای متعددی از جمله حقوق مصرف‌کننده، محیط زیست، حقوق رقابت و یا حقوق کار می‌تواند مطرح شود، یک نفر یا بیشتر به عنوان قائم مقام گروه، از سوی خود و تعداد زیادی از افراد در قالب یک گروه در خصوص موضوعی مشترک اقامه دعوا می‌کند و اعضای گروه اگرچه نقش فعالی در دادرسی ندارند و نمایندگان، طراحان دعوی هستند، اما به نتیجه حاصله از این دادرسی ملزم خواهند بود. (ناصری، ۱۳۹۲: ۶۸) قائم مقامان اصالتاً از طرف خود و به نیابت از دیگران در دعوا دخالت خواهند داشت. به همین دلیل نیز حکم صادره نسبت به تمامی افراد ذی‌نفع لازم‌الاجرا خواهد بود. در صورتی که افراد ذی‌نفع غایب، از جریان دعوا مطلع شده

3. Collective Redress

۴. رجوع شود به محسنی، حسن و دیگران، «دعوای جمعی و نقش آن در احقاق حقوق مصرف‌کنندگان»، پژوهش حقوق خصوصی، سال اول، شماره ۱، پاییز ۱۳۹۱ و قاسمی حامد، عباس، «دعوای گروهی و تأثیر آن در حمایت از حقوق مصرف‌کننده»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۶۵، سال ۱۹، بهار ۱۳۹۳.

۱. ماده ۶۷ شورای رقابت می‌تواند در کلیه جرائم موضوع این قانون سمت شاکی داشته باشد و از دادگاه صلاحیت‌دار برای جبران خسارت وارد شده به منافع عمومی درخواست رسیدگی کند.

2. Class Action

رسیدگی جبران خسارت توسط خواننده را به همه گروه‌های واقع در تعریف قانون متبوع گسترش می‌دهد. (Driggers, 1973-1974: 257)

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این دعوا که طرح آن را به صورت گروهی میسر می‌کند، توان تعریف بازار مرتبط به گونه‌ای است که بتوان افراد را مربوط به آن بازار دانست که در آن، رفتار ضد رقابتی یکی از افراد آن باعث خسارت به اشخاصی شده که تحت تأثیر آن عمل ضد رقابتی قرار گرفته‌اند. (Trask, 2010: 61) یکی از مهم‌ترین مباحث در دعوی رقابتی این است که افراد ثالث و زیان‌دیده از عمل ضد رقابتی، امکان طرح دعوی علیه ناقضان حقوق رقابت را داشته باشند. یکی از نهادهای مطلوب برای حل این مشکل دعوی جمعی است.

ضرورت وجود دعوی جمعی برای حل معضلات طرح دعوی رقابتی

سه مشکل اساسی در طرح دعوی رقابتی علیه بنگاه‌های کلان اقتصادی وجود دارد که دعوی جمعی با کمک نهادهای حمایتی (مانند شورای رقابت در نظام حقوقی ایران) جهت حفظ اهداف حقوق رقابت، سعی در مرتفع کردن آنها دارد.

۱. بی‌تفاوتی منطقی^۳

زمانی که هر شخصی قصد طرح دعوی علیه شخص دیگر را دارد، آنچه مد نظر اوست سنگینی ترازوی منفعت طرح دعوی به مضر آن است. از دیدگاه اجتماعی نیز این موضوع دارای اهمیت است و بحث درونی کردن هزینه‌های اجتماعی، گویای این موضوع است. (Van den Bergh, 2008: 280) برای اینکه افراد به طرح دعوی ترغیب شوند، بنگاه ناقض باید به نحوی خسارت را جبران کند که هزینه‌های مربوط به رفاه حاصله را در رفتار ثانوی خود - پس از جبران خسارت - درونی سازد.^۴ با به‌کارگیری دعوی جمعی در حقوق رقابت، توسط سازمان‌های حمایتی، می‌توان افراد را ترغیب به طرح دعوی جمعی با هدف کاستن از هزینه‌ها کرد. بنابراین، دعوی جمعی می‌تواند راهکاری برای حل مشکل بی‌تفاوتی منطقی موجود

خاص مطروحه، یکی از رویکردهای مورد بحث در دو نظام دیگر مورد تطبیق، به طور کامل پذیرش یا رد نشده است.

۲. انواع دعوی جمعی

دعوی جمعی دسته‌بندی شده‌اند.^۱ یکی از انواع دعوی جمعی، دعوی جمعی ضد انحصار^۲ است. در این دسته از دعوی جمعی، خواهان علیه یک بنگاه اقتصادی به دلیل رفتار ضد رقابتی خود طرح دعوی می‌کند. این دعوی از این جهت مورد توجه هستند که با وجود فردی بودن خسارات وارده، مرجع

۱. الف) دعوی جمعی اوراق بهادار (Securities Class Action): در این نوع دعوی، یک سهامدار از طرف گروهی از سهامداران، شرکتی را که به دلیل اعمال نادرست مدیریتی که منجر به سقوط ارزش سهام و ورود ضرر به سهامداران شده مورد تعقیب قرار دهد. در نظام حقوقی ایران در مواد مختلف قانون تجارت از جمله مواد ۲۷۳ و ۲۷۶، زیرساخت طرح این دعوی ایجاد شده است، اما سازوکار شکلی طرح دعوی به صورت جمعی، پیش‌بینی نشده است. ب) دعوی جمعی کارگری/استخدامی (Labor/Employment Class Action): در این نوع از دعوی جمعی، روش‌ها و سیاست کارفرما از قبیل تبعیض و یا عدم پرداخت حقوق و سود که به گروه خاصی از کارگرها ضرر وارد کرده، مد نظر است. این دعوی در حقوق ایران نیز مورد توجه قرار گرفته و امکان پذیرش دعوی ناشی از رابطه کارگر و کارفرما به صورت جمعی در قانون کار وجود دارد. ج) دعوی جمعی ناشی از مسئولیت تولیدکننده (Product Liability Class Action): از طریق این دعوی مصرف‌کننده، تولیدکننده را به علت ارائه محصولی معیوب در بازار مورد تعقیب قرار می‌دهد. پذیرش این قسم از دعوی جمعی حول محور رابطه سببیت و خسارت است. د) دعوی جمعی ناشی از فریب مصرف‌کننده (Consumer Fraud Class Action): در این قسم از دعوی خواهان (غالباً مصرف‌کنندگان) مدعی است به وسیله اظهارات گمراه‌کننده یا عدم ارائه اطلاعات مهم توسط خواننده (عموماً تولیدکننده)، گمراه شده و این امر موجب تضرر او یا پرداخت مبلغی بیش از مبلغ واقعی شده است. در این قسم از دعوی جمعی، خواهان‌ها به دنبال طرح دعوا بر مبنای آسیب شخصی نیستند، خواهان رسیدگی به عمل تولیدکننده مبتنی بر قلب واقعیت در مورد محصولات خود هستند. ه) دعوی زیست‌محیطی (Environmental Class Action): خواهان به دلیل آلودگی هوا، آب، آلودگی صوتی و ... علیه خواننده اقامه دعوی می‌کند و منشأ این موضوع رابطه سببیت میان عمل انجام‌شده و مخاطرات ناشی از آن برای گروه ادعایی خواهان است که از نظر خواننده طیف آن وسیع بوده و قابلیت تسری ندارد. (برگرفته از: قاسمی حامد، عباس، «دعوی گروهی و تأثیر آن در حمایت از حقوق مصرف‌کننده»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۶۵، سال ۱۹، بهار ۱۳۹۳: Anderson, Andrew; Brian, Trask, *The Class action Playbook*, Oxford University press, 2010, p:59.

2. Antitrust Class Action

3. Rational Apathy

۴. منظور از درونی کردن هزینه‌ها در اینجا این است که جبران خسارت بتواند وظیفه بازدارندگی را به خوبی ایفا کند.

در رفتار زیان‌دیدگان در مسئولیت مدنی رقابتی باشد.

۲. سواری مجانی^۱

در شکل نظام «خروج‌محور» آنچه ایجاد مشکل می‌کند این است که افراد هر کدام منتظر می‌مانند تا فرد دیگری وارد دعوی شده و خود از این دعوی بدون استفاده از منابع مالی و معنوی بهره‌مند شوند. اجتناب از این مشکل در سیستم «ورودمحور» از برتری‌های این نظام نسبت به نظام «خروج-محور» است. (Cook, 2008: 15)

نهادهای حمایتی با استفاده از این سیستم و اخذ ورودی، حق عضویت و یا هزینه طرح دعوی از افراد متمایل به طرح آن، نه تنها جبران خسارت را برای همه زیان‌دیدگان بدون سوء استفاده مهیا می‌سازند، بلکه مسیر را برای طرح دعوی و ایجاد بازدارندگی در بنگاه‌های ناقض حقوق رقابت فراهم می‌آورند.

۳. اصیل - نماینده^۲

یکی از مشکلاتی که برای بنگاه‌های کوچک (طرف ضعیف رابطه) در دعوی علیه بنگاه‌های اقتصادی کلان در سیستم «خروج‌محور» مطرح می‌شود، مشکل اصیل - نماینده است. نماینده می‌تواند به جای اصیل تصمیم گرفته و مشکل تر اینکه حضور شخص نماینده که عموماً یک وکیل است، در سیستم خروج‌محور، جزو ملزومات کار است. این نماینده می‌تواند در جهت منافع خود، دست به اقداماتی بزند که ممکن است به نفع موکل نباشد. (Miller and et al, 1991: 56)

با پررنگ شدن نقش نهادهای حمایتی، می‌توان از سوء استفاده احتمالی نماینده^۳ اجتناب کرد و از بنگاه اقتصادی ضعیف و یا مصرف‌کننده حمایت کرد؛ روشی که در کشورهای اروپایی و حقوق اتحادیه اروپا به کار گرفته می‌شود. (Van den Bergh, 2013: 20-27)

طرح و پذیرش دعوی جمعی رقابت در حقوق آمریکا و اتحادیه اروپایی

آنچه باعث ایجاد تعارض پیش‌گفته شده است، تفاوت میان نظام حقوقی در کشورهای اروپایی است که هر کدام به

شیوه‌ای دعوی گروهی و طرح آن را پذیرفته‌اند و برخی مشابه با دعوی جمعی سنتی و برخی با فاصله زیاد از آن است. برای تبیین صحیح بحث، ابتدا به بررسی این تفاوت‌ها در دو نظام مورد تطبیق با توجه به شرایط ویژه اتحادیه اروپایی پرداخته شده و در انتها طرح و پذیرش دعوی جمعی در هر دو نظام تحلیل شده است.

سه تفاوت عمده میان سیستم آمریکایی و اروپایی در مسئله دعوی جمعی وجود دارد:

الف) سیستم ورود و خروج محور: این موضوع به شرایطی برمی‌گردد که هر زیان‌دیده می‌تواند در یک دعوی جمعی سهیم باشد. حقوق آمریکا یک نظام «خروج‌محور»^۴ است. با این رویکرد، افرادی که در یک گروه واقع‌اند با یک فرض قانونی و بدون اعلام اراده، در دعوی جمعی دخیل خواهند بود، مگر اینکه اراده خود را مبنی بر خروج از دعوا قبل از صدور رأی عنوان کنند. مزیت این عمل این است که این افراد می‌توانند خود برای طرح دعوا علیه ناقض (بنگاه اقتصادی در دعوی رقابتی) اقدام نمایند. این تفاوت سبب بروز رویه عملی دیگری نیز می‌شود. اشخاص تحت حاکمیت قواعد نظام آمریکایی می‌توانند بدون نیاز به تعیین نماینده خاص خود، به تنهایی طرح دعوی از جانب گروهی نمایند و در واقع خود نماینده گروه باشند. این شخص می‌تواند حقیقی یا حقوقی باشد، اما در نظام اروپایی، اشخاص عموماً برای طرح دعوی باید در قامت یک گروه دارای نماینده (عموماً از نوع شخص حقوقی) که در قانون صلاحیتش احصا شده است، قرار گیرند. نظام اروپایی، نظامی «ورودمحور»^۵ است.

در این نظام که از کشورهای مختلف و رویکردهای حقوقی متفاوت تشکیل شده است. با وجود اختلافات این اصل مشترک وجود دارد که افراد برای حضور، کسب منفعت و یا محکومیت در یک دعوی جمعی، باید اعلان اراده کند. با جمع شدن افراد و اعلام صریح اراده، نماینده آنها که می‌تواند یک انجمن، صنف، کانون و یا یک شخص حقیقی باشد، از جانب آنها طرح دعوی می‌نماید و نتیجه حاصل از دعوی برای همه اعلام‌کنندگان، الزام‌آور خواهد بود. به‌رغم بازدارندگی قابل توجه سیستم خروج‌محور، گستردگی زیان‌دیدگان و اعمال صحیح اصل جبران خسارت کامل^۶، اتحادیه اروپایی به دلیل امکان

4. Opt-out System

5. Opt-in System

6. Full Compensation Principle

1. Free-Riding

2. Principal-Agent

۳. در حقوق آمریکا نماینده، اغلب شخص حقیقی است.

خود برداشت کند و اگر در دعوی محکوم شد، پرداختی به وکیل نخواهد داشت. در سیستم قضایی اروپا این رویکرد قابل اعمال نیست. علاوه بر عدم پذیرش توسط کشورهای عضو اتحادیه اروپا، به جهت نظام سنتی خود در خصوص دعوی جمعی، نظام حقوقی اتحادیه اروپایی نیز با دیدگاه اجتناب از دعاوی سوءاستفاده‌گرایانه^۶ این روش را نمی‌پذیرد.

۱. طرح دعوی جمعی رقابتی در حقوق آمریکا

دعوی جمعی در نظام حقوقی آمریکا در ابتدای ایجاد در قلمرو انصاف مطرح بود. در ماده ۴۸ مجموعه قوانین انصاف فدرال، مجوز ضمنی طرح دعوی به صورت جمعی داده شد و سال ۱۹۱۲ با اصلاح قانون انصاف فدرال، ماده ۳۸ قانون اصلاحی، طرح دعوی به صورت جمعی با پذیرش نمایندگی یک یا چند نفر از اعضای گروه را به صراحت پذیرفت. در سال ۱۹۳۷، دادگاه عالی ایالات متحده، قانون فدرال را با ترکیب حقوق و انصاف تدوین کرد. ماده ۲۳ این قانون به دعوی جمعی اختصاص داشت.^۷ اولین مرحله ورود به دعوی جمعی امروزی در حقوق آمریکا از سال ۱۹۶۶ و با ماده ۲۳ اصلاحی قانون فدرال بود و بر مبنای آن، برای پذیرش دعوی جمعی وجود شرایط خاصی در ادعای مطروحه نیاز بود. (Yeazell, 1987: 38-42) آخرین اصلاح در خصوص این نوع از دعاوی، با تصویب مجموعه قواعد «قانون انصاف دعوی جمعی»^۸ صورت گرفت. بر مبنای این مجموعه قواعد، دست دادگاه‌های ایالتی برای مقررات شکلی در مورد پذیرش یا عدم پذیرش دعوی جمعی باز است، اما در سطح فدرال در این خصوص سخت‌گیری‌هایی به عمل آمده است و به همین جهت وکلای خواهان‌ها تمایل چندانی به سپردن این دعاوی به دادگاه‌های فدرال در موارد قانونی ندارند. (H. Miller, 2009: 130-132)

در حقوق آمریکا طرق مختلفی برای تجمیع دعاوی وجود دارد. توأم کردن (شدن) خواهان‌ها،^۹ تجمیع^{۱۰} و دعوی جمعی سنتی. به موجب ماده ۲۰ قانون دادرسی مدنی فدرال، چنانچه چند خواهان علیه یک خوانده دعوی مشابهی داشته باشند، می‌توانند این دعاوی را علیه این خوانده به صورت توأمان

طرح دعوی گسترده، زیان‌دیدگان غیرقابل پیش‌بینی و سیستم سنتی کشورهای عضو در خصوص این نوع از دعاوی، از طرح و اجرای سیستم خروج محور اجتناب می‌کند. (Waelbroeck, 2010: 28)

ب) دومین موضوعی که اختلاف را در سیستم حقوقی آمریکا و اروپا در این خصوص نشان می‌دهد، مربوط به چگونگی دسترسی به دلایل است. در حالی که در سیستم حقوقی آمریکا «قاعده کشف گسترده»^{۱۱} پذیرفته شده است،^۲ در نظام حقوقی کشورهای اروپایی، حفاظت از اطلاعاتی که در اختیار خوانده قرار دارد، حائز اهمیت است. گرچه حقوق کشورهای اروپایی در خصوص اجتناب از در اختیار قرار دادن اطلاعات خواندگان، رویه مشخصی دارد، اما اخیراً دادگاه عدالت اروپایی (دیوان دادگستری اروپا)، برای حفاظت از حقوق افراد و اجتناب از ناهماهنگی میان حقوق زیان‌دیدگان و تفسیر قانون نقض شده، رویکرد دسترسی گسترده به دلایل را مد نظر قرار داده (Commission staff working paper, 2008: 103) و در آرای خود به این موضوع اشاره کرده است.^۳

ج) بروز این تفاوت در این دو نظام حقوقی، برای اشخاص حقیقی حائز اهمیت است؛ چراکه عموماً برای اشخاص حقیقی که عموماً امکان طرح دعوی را به دلیل هزینه بالای آن یا عدم تناسب خسارت و هزینه‌های دادرسی را ندارند، برای این دسته از افراد وجود ندارد. در حقوق اروپا، کشورها از سیستم «اصل پرداخت توسط محکوم علیه»^۴ استفاده می‌کنند که مشابه سیستم حقوقی ایران است و هزینه دادرسی باید توسط محکوم علیه، بازپرداخت گردد، اما در سیستم آمریکایی هزینه‌های خوانده توسط خواهان پرداخت نمی‌گردد، حتی اگر محکوم علیه دعوی واقع شود. (Woods, 2004: 437) در این نظام حقوقی، اصل «هزینه‌های احتمالی»^۵ در خصوص دعوی جمعی مطرح است. از این‌رو این اصل خواهان نیاز به پرداخت حق الوکاله نداشته و از وکیل خود می‌خواهد تا دادخواست را مطرح و در صورت برنده شدن، درصدی از محکوم به را به نفع

1. broad discovery rules

2. Rule 8(a) of the Federal Rules of Civil Procedure from 1st December 2010, available at: <http://www.uscourts.gov/uscourts/RulesAndPolicies/rules/2010%20Rules/Civil%20Procedure.pdf>

3. The Judgment of the Court of 14 June 2011, Case C-360/09 Pfeleiderer AG v. Bundeskartellamt, European Court Reports 2011.

4. Loser pays Principle

5. Contingency Fees Principle

6. Abusive Legislation

7. Federal Rules of Civil Procedure Rule 23

8. Class Action Fairness Act of 2005

9. joinder

10. consolidation

۲. طرح دعوی جمعی رقابتی در حقوق اروپایی

کشورهای اروپایی هر کدام به طریقی طرح و صدور حکم در خصوص دعوی جمعی را می‌پذیرند:

۱-۲. سیستم ورودمحور: از میان کشورهای دارای سیستم حقوق نوشته، آلمان یکی از پیشروان پذیرش دعوی جمعی است. قانون آیین دادرسی مدنی آلمان،^۲ در دعوی جمعی ساکت است، اما نقص این قانون را «قانون مدل آیین دادرسی در رابطه با سرمایه‌گذاران در بازارهای سرمایه»^۳ برطرف کرده است. این قانون با روش «ورودمحور» طرح دعوی جمعی توسط سرمایه‌گذاران خرد، علیه بنگاه‌های اقتصادی در سطح کلان را پیش‌بینی کرده است. بر اساس این قانون هزار و ششصد سرمایه‌گذار خرد علیه «داچ تلکام ای جی»^۴ طرح دعوی جمعی اوراق بهادار کرده و شرکت را مجبور به جبران خسارت وارده کردند. علاوه بر آلمان که دارای سیستم «ورود محور» در خصوص دعوی جمعی است، فرانسه،^۵ استرالیا،^۶ ایتالیا^۷ و سوئد^۸ نیز این رویکرد را در نظام حقوقی خود اعمال می‌کنند.

۲-۲. سیستم خروج‌محور: کشورهای انگلیس،^۹ اسپانیا،^{۱۰} پرتغال^{۱۱} و هلند^{۱۲} به تبعیت از سیستم آمریکایی «خروج‌محور» هستند. مهم‌ترین پرونده در این زمینه در انگلستان «ارگان اسکندال»^{۱۳} است. در این پرونده گروهی از والدین پس از کشف نقض قواعد حقوقی توسط بیمارستان رویال لیورپول در فریز کردن اعضای بدن کودکانی که هنوز زنده بودند، علیه این مجموعه طرح دعوی کردند. این ادعا منجر به پرداخت خسارت و عواقب ثانوی برای بیمارستان شد. اغلب این کشورها با وجود

مطرح کنند. (طهماسی، ۱۳۹۳: ۱۵۷) در روش تجمع که در ماده ۴۲ قانون مذکور به آن اشاره شده است، دادگاه فدرال می‌تواند با بررسی و نتیجه‌گیری در این زمینه که خواسته‌ها دارای جهات مشترک و نه لزوماً ارتباط کامل هستند، دست به تجمع دعوی بدون نیاز به درخواست خواهان‌ها نماید تا از صدور آرای متناقض و مخدوش شدن چهره دستگاه قضا اجتناب شود.

در خصوص دعوی جمعی ناشی از اعمال رویه‌های ضد رقابتی، قبل از اعمال اصلاحات در قانون آیین دادرسی فدرال ۱۹۶۶ دادگاه‌ها از استفاده طبقه‌بندی مربوط به ماده ۲۳ قانون آیین دادرسی فدرال مصوب ۱۹۳۸ به دلیل ابهام قانون، سرباز می‌زدند. پس از تصویب این قانون، دعوی جمعی ناشی از آنتی تراست گسترش یافت، اما این پیشروی در سطح ایالتی باقی ماند. از زمان تصویب قانون عدالت دعوی جمعی در سال ۲۰۰۵، با وجود تبیین سه قاعده در خصوص دعوی جمعی، تعداد دعوی مطروحه در حوزه حقوق رقابت تا ۷۲ درصد نسبت به قبل از تصویب این قانون تا سال ۲۰۰۷ افزایش یافته است. اغلب این دعوی را دعوی مسئولیت مدنی تشکیل می‌دهد. علت این افزایش، سخت‌گیری برخی از ایالت‌ها در پذیرش دعوی ضد تراست به صورت جمعی بوده است.

بر مبنای این قانون: (۱) دعوی با خواسته بالغ بر ۵ میلیون دلار امکان ورود به دادگاه‌های فدرال را داشته، (۲) صرفاً خریدارن مستقیم امکان طرح دعوی در دادگاه‌های فدرال را دارند و این فرصت برای خریداران غیر مستقیم وجود ندارد و (۳) خوانده نمی‌تواند دعوی مطروحه توسط خواهان در سطح ایالتی را به دادگاه فدرال ارجاع دهد. (American Bar Association, 2010: 6-9) دادگاه‌های ایالتی و فدرال از ظرفیت قواعد مربوط به دعوی جمعی در حقوق رقابت در دعوی متعددی بهره‌برداری کرده‌اند.^۱

2. German Code of Civil Procedure
3. Act on the Initiation of Model Case Proceedings in respect of Investors at Capital Markets
4. Deutsche Telekom AG
5. French Consumer Act Art. L 422-1 and French Monetary and Finance Act L 452-2
6. Austrian Code of Civil Procedure Sec. 227
7. Italian Consumer Act Art. 140 and Amended Italy Class Action Law.
8. Swedish Act on Group Action SFS 2002:599
9. Civil Procedure Rules 1998, Pt. 19, Sec. III and Practice Direction 19B
10. Spanish Code of Civil Procedure, Law 1/2000 of 7 January, Art. 6, 7
11. Portuguese Class Action Law 83/95, at Art. 15
12. Dutch Civil Code, 3rd Book, Art. 305a and 305b,
13. Organ Scandal

1. Comcast Corp. V. Behrend, 569 U.S. (2013), Ellen Gelboim, et al. V. Bank of America Corp., et al., No. 13-1174 (2014), Hyland V. HomeServices of America, Inc., No. 12-5947 (6th Cir. 2014), Erica P. John Fund, Inc. V. Halliburton Co., No. 09-1403, 563 U.S. 804 (2011), Basic Inc. V. Levinson, 485 US 224 - 1988, Lexmark Int'l, Inc. V. Static Control Components, Inc. 572 U.S. (2014), Ellen Gelboim V. Bank of America Corporation. U.S. no. 13-1174 (2014).

معاهده ملزم کند. بدون جانب‌داری نسبت به جبران خسارت ناشی از تقویت فرصت، جبران خسارت کامل بر اساس این دستورالعمل، نباید به جبران خسارت مضاعف منجر شود.^۱ با این وجود، متمم دستورالعمل ۲۰۱۴/۱۰۴/EC، پیشنهادی در جبران خسارت جمعی^۲ است و از کشورهای عضو خواسته است تا سال ۲۰۱۵، مکانیزم‌های جبران جمعی در دعوی خسارت را ارائه دهند.

بنابراین، در زمینه دعوی گروهی ناشی از مسئولیت مدنی رقابتی، اتحادیه اروپایی با قواعد موجود، با هزینه-فایده و رسیدن به این نتیجه که هزینه‌های دعوی گروهی در این اتحادیه از منافع آن افزون‌تر است (Peyer, 2014:4)، مسیر را با تصویب توصیه‌نامه کمیسیون مصوب ۲۰۱۳ و متمم سال ۲۰۱۵ دستورالعمل هموار و شرایط طرح آن را به حقوق داخلی اعضا واگذار کرده است.

طرح دعوی جمعی رقابتی در حقوق ایران

در قانون آیین دادرسی مدنی ۱۳۷۹، به دعوی جمعی به صراحت پرداخته نشده است، اما در برخی از مواد اشاره‌ای گذرا به این موضوع شده است. ماده ۷۴ این قانون، در خصوص ابلاغ به افراد غیر محصور است. این نوع از دعوی که پیرو تقدیم دادخواست توسط یک یا چند خواهان علیه تعداد زیادی از خواندگان اقامه می‌شود، دعوی گروهی نام گرفته است. (قاسمی حامد، ۱۳۹۴: ۴۷۵) مفهوم مخالف ماده ۶۵ ق.آ.د.م به تجویز تقدیم خواسته‌های متعدد در دادخواست واحد اشاره دارد، با این قید که بتوانیم خواهان‌ها را نیز بیش از یک نفر و خوانده را یک نفر در تقدیم دادخواست بدانیم. تفسیر موسع این ماده نیز این امکان را فراهم می‌سازد. این نوع از دعوی، مشابه با توأم شدن خواهان‌ها در حقوق آمریکاست. در مجموعه قواعد دادرسی مدنی فدرال آمریکا، وجود مشابهت در دعوا و نه ارتباط کامل میان دعوی مطروحه برای طرح مجتمع آن کفایت می‌کند. در حقوق ایران، برای طرح دعوی توأمان وجود ارتباط کامل میان دعوی^۱ نیاز است.

ماده ۱۰۳ قانون آیین دادرسی مدنی نیز در خصوص رسیدگی توأمان پرونده‌ها، قضات، وکلا و طرفین دعوی را مکلف به اطلاع و تجمیع دعوی دارای ارتباط کامل در یک پرونده می‌نماید. این مقرر مشابه تجمیع دعوی در حقوق

پذیرش سیستم مذکور، از عملیات نمایندگی برای طرح دعوی حمایت می‌کنند. (Diel, 2010: 2)

۱) اتحادیه اروپایی تا سال ۲۰۱۳ به‌رغم تهیه برخی پرسش‌نامه‌ها و اوراق مشاوره (Green paper on consumer collective redress, 2013) زیاد، از طرح مسئله دعوی جمعی سر باز می‌زد و اعمال قواعد آن را به کشورهای عضو سپرده بود. اعتقاد قاعده‌گذاران این اتحادیه بر این بود که مدل آمریکایی این نوع از دعوی معجونی کشنده^۱ است که باید از آن بر حذر بود. با این وجود، قاعده‌گذاری کارآمد در این حوزه ضروری می‌نمود. کمیسیون اتحادیه اروپایی با تصویب یک توصیه‌نامه در سال ۲۰۱۳، (2013/396/EU) دعوی گروهی به سبک اتحادیه اروپایی را به رسمیت شناخت و راهنمایی برای اعضای در سطح توصیه‌ای فراهم آورد. بر مبنای این توصیه‌نامه، در جهت اعمال ضمانت اجراهای عمومی، افراد می‌توانند حقوقی را که اتحادیه اروپایی به آنها به عنوان عضو و یا شهروند اعطا کرده است، از طرق مختلف اخذ نمایند. یکی از این روش‌ها طرح دعوی گروهی است. هدف این توصیه‌نامه این است که دسترسی به حکم عادلانه با تصویب و اعمال قواعد دعوی گروهی متناسب با مقررات تصویبی، برای افراد تسهیل شود. (بند ۱۰ بخش اول) در این مقرر دعوی گروهی «مکانیزمی حقوقی است که در مقابل عملی غیر قانونی توسط دو یا چند نفر از اعضا وجود داشته و بر مبنای آن جبران خسارت زیان‌دیده امکان‌پذیر است» (بند الف از قسمت سوم بخش دوم) و در ادامه از آیین دادرسی و شیوه پرداخت خسارات دادرسی سخن به میان آمده است. (Maciejewski, 2011: 40)

اتحادیه اروپایی در این میان با رویکردی افقی و به موازات هم علاوه بر تصویب توصیه‌نامه مذکور، در مواردی به طور اخص به تبیین دعوی گروهی برای موارد خاص از جمله نقض حقوق رقابت پرداخته بود، اما به‌رغم توصیه‌ها و پرسش‌نامه‌های موجود، دستورالعمل جبران خسارت مصوب ۲۰۱۴ اتحادیه (2014/104/EU) در قسمت ۱۳ از بخش ابتدایی مقرر می‌دارد: «حق جبران خسارت برای کلیه اشخاص تحت لوای قواعد اتحادیه اروپا از افراد و دولت‌ها بدون نیاز به وجود رابطه قراردادی وجود دارد. دستورالعمل نباید اعضا را به معرفی مکانیزم دعوی گروهی برای اجرای مواد ۱۰۱ و ۱۰۲

از روح قانون و وجود قوانین مشابه در خصوص حمایت از حقوق مصرف‌کننده، باید پذیرفت که دعاوی رقابتی نیز قابلیت طرح به صورت جمعی را دارند. یکی از نهادهای مترقی موضوع ماده ۹ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان،^۳ انجمن‌های حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان است. بر مبنای بند ۴ ماده ۱۲ این قانون، یکی از وظایف این انجمن‌ها، ارجاع دعاوی به مراجع ذی‌ربط در صورت درخواست خواهان است و قسمتی از منابع مالی این انجمن^۴ با اخذ درصدی از دعاوی ارجاعی توسط این انجمن‌ها است. این دعاوی عموماً با تعداد بالای خواهان‌ها مواجه بوده و باید به صورت جمعی ارجاع شود. بنابراین، می‌توان دعاوی جمعی در حوزه حقوق مصرف را - به‌رغم ضعف در نوشتار و به تبع آن اجرای قانون - با این استدلال پذیرفت.

با پذیرش این دعاوی در حوزه حقوق مصرف و فهم قصد قانون‌گذار، در حوزه حقوق رقابت، پذیرش دعاوی جمعی به جهت ارتکاب رویه‌های ضد رقابتی، توسط زیان‌دیدگان دور از ذهن نخواهد بود. متولی این امر «شورای رقابت» است. از ظرفیت ماده ۶۶ این قانون در پذیرش دعاوی جمعی نمی‌توان بهره برد. این ماده عبارت «هر ذینفع» را به‌کاربرده، اما رویکرد قانون‌گذار در پذیرش دعاوی جمعی در تبصره این ماده دیده می‌شود. بر مبنای این تبصره، «در مواردی که تصمیمات شورای رقابت یا هیأت تجدیدنظر جنبه عمومی داشته و پس از قطعیت از طریق جراید کثیرالانتشار منتشر می‌شود، اشخاص ثالث ذی‌نفع می‌توانند با اخذ گواهی از شورای رقابت مبنی بر

۳. ماده ۹ ق.ج.م. - به منظور ساماندهی مشارکت مردمی در اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان، به موجب این قانون انجمن‌های حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان تأسیس می‌شود و در این قانون «انجمن» خوانده خواهد شد.

تبصره ۱- انجمن تشکل غیرانتفاعی، غیردولتی و دارای شخصیت حقوقی مستقل می‌باشد که پس از ثبت در وزارت بازرگانی رسمیت می‌یابد.

تبصره ۲- در مرکز استان‌ها و شهرستان‌ها انجمن استان و شهرستان و در تهران علاوه بر انجمن شهرستان و استان انجمن ملی حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان نیز تشکیل می‌گردد.

تبصره ۳- حوزه فعالیت انجمن‌های استان و شهرستان تابع حوزه جغرافیایی تعیین شده در قانون تقسیمات کشوری است.

۴. ماده ۱۳- منابع مالی انجمن‌ها بدین شرح است: ۱-۱۳- اخذ کارمزد برای جبران هزینه‌های متقبل شده پس از استیفای حقوق مصرف‌کننده از محکوم علیه.

تبصره- میزان کارمزد انجام خدمات در هر حال نباید از پنج درصد (۵٪) محکوم به استیفاء شده تجاوز کند.

آمریکاست و توأم نمودن دعاوی را در غیر مورد طرح دعاوی طاری پیش‌بینی کرده است. (شمس، ۱۳۸۹: ۵۶) مدلول ماده ۸۹ و بند ۲ ماده ۸۴ قانون مزبور نیز مؤید ماده ۱۰۳ است. باید پذیرفت که عدم امکان طرح دعوی جمعی به دو دلیل در حقوق ایران رد می‌شود:

۱. ماده ۱ ق.م.م. امکان مطالبه هر نوع ضرر اعم از مادی و معنوی، فردی و جمعی را قاعده‌گذاری کرده است. علاوه بر این در برخی از قوانین خاص از جمله ماده ۴۷ قانون تجارت الکترونیک و آیین‌نامه اجرایی آن مصوب مرداد ماه ۱۳۸۴، به موضوع دعاوی جمعی به صورت صریح اشاره کرده است.^۲

۲. بر مبنای حکم عقل و قاعده انصاف، نمی‌توان پذیرفت که دعوی فردی مورد پذیرش باشد، اما با ازدیاد تعداد خسارت دیدگان همین دعوی امکان طرح جمعی را نداشته باشد. در دکتین ما دو نظریه اصلی در خصوص پذیرش دعاوی جمعی وجود دارد:

۱) پذیرش مشروط و محدود دعاوی: این دسته نویسندگان (کاتوزیان، ۱۳۸۴: ۲۷۳؛ صفایی، ۱۳۸۹: ۱۳۹؛ یزدانیان، ۱۳۷۹: ۱۹۶) پذیرش دعاوی جمعی را منوط به وجود شخصیت حقوقی حمایتی برای احقاق حق گروه می‌دانند.

۲) پذیرش مطلق دعاوی جمعی: برخی دیگر (پروین، ۱۳۸۹: ۲۷) به‌رغم خلط میان زبان جمعی و خسارات موجد دعاوی جمعی، (سلطانی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۱۰) به حکم عقل، قاعده لا ضرر، اصل جبران کامل خسارت، رأی به پذیرش مطلق دعاوی جمعی داده‌اند.

پذیرش مطلق دعاوی جمعی به حکم عقل و انصاف و قاعده‌گذاری‌های موجود، مطلوبیت اقتصادی بیشتری داشته و از نظرگاه حقوقی نیز منع قانونی ندارد. پرسش اینجاست که آیا نقض قواعد رقابتی و ارتکاب رویه‌های ضد رقابتی، قابلیت طرح به صورت دعاوی جمعی را دارد؟ یا نماینده خاصی نفع عموم را نمایندگی می‌کند؟

۱. ماده ۱۴۱ ق.آ.د.م: «بین دو دعوا وقتی ارتباط کامل موجود است که اتخاذ تصمیم در هر یک مؤثر در دیگری باشد».

۲. در این آیین‌نامه طرح دعوا توسط این انجمن‌ها به نیابت از مصرف‌کنندگان در محیط مجازی، صریحاً به رسمیت شناخته شده است، در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان ۱۳۸۸ به این وظیفه انجمن‌ها اشاره مستقیم و صریح نشده است.

رسمیت شناخته است. با این وجود، دستورالعمل جبران خسارت ۲۰۱۴/۱۰۴/۱۰۴ EU در قسمت ۱۳ از بخش ابتدایی، اعضا را به معرفی مکانیزم دعوی گروهی برای اجرای مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ TFEU ملزم نمی‌نماید. این نظام حقوقی با هزینه-فایده و رسیدن به این نتیجه که هزینه‌های دعوی گروهی به منافع آن می‌چربد، مسیر را با تصویب توصیه‌نامه کمیسیون مصوب ۲۰۱۳ و متمم سال ۲۰۱۵ دستورالعمل مذکور، بدون ایجاد الزام، هموار و شرایط طرح آن را به حقوق داخلی اعضا واگذار کرده است.

مواد ۷۵، ۶۵ و ۱۰۳ ق.آ.د.م. در نظام حقوقی ایران به تبیین مقرراتی پرداخته است که پذیرش دعوی جمعی را غیرممکن نمی‌کند. با این وجود، این نهاد آن‌گونه که در حقوق آمریکا مرسوم است و در حقوق کشورهای اروپایی و اتحادیه اروپا اجرا می‌شود، در نظام حقوقی ما پذیرفته شده نیست، اما در قواعد خاص، مانند ماده ۴۷ ق.ت.ا. و آیین‌نامه اجرایی آن به طور صریح به دعوی جمعی اشاره دارد. در حوزه حقوق بازار، به‌رغم وجود دو نظریه در خصوص پذیرش دعوی جمعی، وفق ماده ۹ و بند ۴ ماده ۱۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان، امکان طرح دعوی جمعی در حوزه حقوق مصرف، دور از ذهن نخواهد بود. ما اعتقاد داریم که دعوی جمعی، کارکرد رقابتی داشته و موجب افزایش ضریب امکان جبران خسارت زیان‌دیدگان رقابتی می‌گردد. تبصره ذیل ماده ۶۶ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، با بهره‌گیری از عبارت «تصمیمات شورای رقابت که جنبه عمومی دارند و...» و همچنین اعطای حق طرح دعوی به اشخاص ثالث ذی‌نفع، از جبران خسارت جمعی به افرادی می‌گوید که عموماً امکان طرح دعوی با نفع در خور نداشته و در صورتی که ورود آنها کارا و معقول باشد، وارد دعوی خواهند شد. با رد فعل عبث از قانون‌گذار، جهت اجرایی شدن این تبصره، طرح دعوی جمعی رقابتی باید پذیرفته شود تا بتوان از این نهادهای کارآمد بهره‌مند شد. با وجود این، جبران خسارت مستلزم آیین دادرسی ویژه‌ای که مشخص نحوه طرح و پاسخ‌گویی به دعوی جمعی است، خواهد بود.^۱

۱. قاعده‌گذاری پیشنهادی:

ماده واحده: به منظور تسریع در دادرسی و حفظ حقوق زیان‌دیدگان خرد، هر ذینفع اعم از شخص حقیقی و حقوقی، برای جبران خسارت ناشی از عمل ضد رقابتی بنگاه اقتصادی، می‌تواند با تقدیم درخواست دعوی جمعی، تقاضای محکومیت بنگاه ناقض را از شورای رقابت نماید.

شمول تصمیم مذکور بر آنها، دادخواست خود را به دادگاه صلاحیت‌دار بدهند. صدور حکم به جبران خسارت، منوط به ارائه گواهی مذکور است.»

در این موارد، آنچه شورای رقابت اعلام می‌دارد، خسارت جمعی به عده‌ای از افراد است که عموماً امکان طرح دعوی یا نفع درخور نداشته و در صورتی وارد کارزار خواهند شد که ورود آنها کارا و معقول باشد. از آنجایی که اعتقاد داریم قانون‌گذار فعل عبث انجام نمی‌دهد و اجرایی کردن این تبصره در گرو امکان طرح دعوی جمعی در جهت حمایت از حقوق متضررین از اعمال رویه‌های ضد رقابتی خواهد بود، در حوزه حقوق رقابت امکان طرح این دعوی وجود دارد. با وجود این، اعتقاد داریم که پذیرش سیستم خروج محور در ساختار حقوقی ایران در وضعیت کنونی امکان‌پذیر نیست.

بحث و نتیجه‌گیری

دعوی جمعی از جمله قوانین شکلی کارآمدی است که موجب احقاق حق و جبران خسارات وارده به جمعی از افراد با هدف کاهش هزینه‌ها و افزایش کارایی قضایی می‌شود. در این میان، دعوی رقابتی به جهت نفع کم افراد از طرح این دعوی به دلیل گستردگی خسارت، ناچیز بودن دریافت آن برای همه زیان‌دیدگان و معضلاتی از قبیل بی‌تفاوتی منطقی و سواری مجانی، به این ابزار کاربردی جهت احقاق حق بنگاه متضرر و بازگرداندن نظم به بازار رقابتی، بیش از سایر حوزه‌ها نیازمند است.

در میان نظام‌های مورد تطبیق در این پژوهش، نظام حقوقی آمریکا پیشرو و پذیرنده‌ترین سیستم در طرح دعوی جمعی رقابتی است؛ با این هدف که نظم بازار حفظ گردد و احقاق حقوق زیان‌دیدگانی که عموماً طرف ضعیف رابطه‌اند، به بهترین شکل تأمین شود. قبل از اعمال اصلاحات در قانون آیین دادرسی فدرال ۱۹۶۶ آمریکا، دادگاه‌ها از طبقه‌بندی دعوی مربوط به ماده ۲۳ قانون آیین دادرسی فدرال مصوب ۱۹۳۸ به دلیل ابهام قانون، سر باز می‌زدند. از زمان تصویب قانون عدالت دعوی جمعی در سال ۲۰۰۵، با وجود تبیین سه شرط در خصوص دعوی جمعی، تعداد دعوی مطروحه در حوزه حقوق رقابت تا ۷۲ درصد نسبت به قبل از تصویب این قانون تا سال ۲۰۰۷، افزایش یافته است. اغلب این دعوی را دعوی مسؤلیت مدنی تشکیل می‌دهد.

کمیسیون اتحادیه اروپایی با تصویب یک توصیه‌نامه در سال ۲۰۱۳، دعوی گروهی به سبک اتحادیه اروپایی را به

منابع

- پروین، فرهاد (۱۳۸۹). *خسارت معنوی در حقوق ایران*. چاپ دوم. تهران: انتشارات ققنوس.
- حسینی نژاد، حسینقلی (۱۳۷۷). *مسئولیت مدنی*. چاپ دوم. تهران: جهاد دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی.
- سلطانی نژاد، هدایت‌الله (بهار ۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی جبران زیان جمعی در نظام حقوقی کامن‌لا و فرانسه و ایران». *فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، مقاله ۵، دوره ۲۰، شماره ۱.
- شفائی، علی احسان (۱۳۹۰). *دفاع از منافع جمعی در مسئولیت مدنی*. رساله دکتری حقوق خصوصی از دانشگاه تهران. استاد راهنما: محسنی مقدم صادق، شماره ۴۷.
- شمس، عبدالله (۱۳۸۹). *آیین دادرسی مدنی*. جلد سوم. تهران: انتشارات دراک.
- صفایی، حسین؛ رحیمی، حبیب‌الله (۱۳۸۹). *مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)*. تهران: انتشارات سمت.
- غفاری فارسانی، بهنام (۱۳۹۳). *حقوق رقابت و ضمانت اجراهای مدنی آن*. تهران: نشر میزان.
- طهماسبی، علی (۱۳۹۳). «مطالعه تطبیقی شرایط دعوی گروهی در حقوق ایران و کانادا، آموزه‌ای برای حقوق ایران». *فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، دوره ۱۸، شماره ۳.
- قاسمی حامد، عباس (۱۳۹۴). *حقوق اقتصادی*. تهران: انتشارات دراک.
- کاتوزیان ناصر (۱۳۸۴). *حقوق مدنی: الزامات خارج از قرارداد (ضمان قهری)*. چاپ ۴. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- محسنی، حسن و دیگران (۱۳۹۱). «دعوی جمعی و نقش آن در احقاق حقوق مصرف‌کنندگان». *پژوهش حقوق خصوصی*، سال اول، شماره ۱.
- ناصری، نینا (۱۳۹۲). *دعوی جمعی در نظام حقوقی ایران*. استاد راهنما: جواد کاشانی. برای اخذ کارشناسی ارشد از دانشگاه علامه طباطبایی. دانشکده علوم سیاسی.
- یزدانیان علیرضا (۱۳۷۹). *قلمروی مسئولیت مدنی*. چاپ اول. تهران: انتشارات ادبستان.
- American Bar Association; Section of Antitrust Law (2010). *Antitrust Class Actions Handbook*. ABA: Book Publishing.
- Anderson, Brian & Trask, Andrew (2010). *The Class Action play Book*. Oxford University Press
- Commission staff working paper accompanying the White paper on damages actions for breach of the EC antitrust rules, SEC (2008). 404, 2.4. pt. 103.
- Commission Recommendation of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanisms in the Member States concerning violations of rights granted under Union Law, (2013/396/EU).
- Cook, C. (2008). Private Enforcement of EU Competition Law in Member State Courts: Experience to Date and the Path Ahead. *4 Competition Policy International 2*.
- Diel, Katharine (2010). International Practice: Overview/Comparison of U.S & E.U. Judicial Class Action Structures, Available at: <http://www.cpradr.org/about/NewsandArticles/tabid/265/ID/593/International-Practice-Overview-Comparison-of-US-EU-Judicial-Class-Action-Structures-Web.aspx>.
- تبصره ۱-** فرم در خواست تقدیمی توسط شورا تهیه شده و در اختیار متقاضیان قرار می‌گیرد.
- تبصره ۲-** شورا مکلف است پس از دریافت ده درخواست، با بررسی و تحقیق جامع در خصوص صحت ادعای ذینفعان در نقض حقوق رقابت، با تقدیم دادخواستی به دادگاه عمومی تهران، از متضررین احقاق حق نماید.
- تبصره ۳-** نیاز به حضور و ابلاغ به خواهان‌ها در جلسات رسیدگی در دادگاه عمومی نبوده و شورا از میان حقوق دانان خود، فردی یا افرادی را به سمت مشاور حقوقی منصوب می‌نماید.
- تبصره ۴-** پیگیری کلیه مراحل دادرسی تا صدور رأی نهایی، بر عهده شورا خواهد بود.
- تبصره ۵-** مبلغ ۵ درصد از محکوم له احتمالی، در ابتدای وصول توسط اجرای احکام مدنی دادگستری، به حساب تقدیمی شورا در پرونده، واریز خواهد شد.
- تبصره ۶-** در سایر موارد، مراجعه به قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹ الزامی است.

- Directive 2014/104/EU of the European Parliament and of the Council on certain rules governing actions for damages under national law for infringements of the competition law provisions of the Member States and of the European Union [2014] OJ L 349/1.
- Driggers S. Martin (1973-1974). Consumer Class Actions under Federal rule 23: Consumer Protection Cause action Available under Federal Statute. *South Carolina Law Review*. Vol: 25.
- Green paper on consumer collective redress, 2008, Consultation on collective redress "Towards a coherent European approach to Collective Redress", February-April 2011 and Frequently asked questions: European Commission recommends collective redress principles to Member States, 2013.
- H. Miller, Chris (2009). "The Adaptive American Judiciary from Classical Adjudication to Class Action Legislation". *Ably Law Review*. Vol: 72. P. 130-132.
- Macey, J. and Miller, G. (1991). "The Plaintiffs' Attorney's Role in Class Action and Derivative Litigation: Economic Analysis and Recommendations for Reform". *58 University of Chicago Law Review 1*.
- Maciejewski, Mariusz (2011). *Policy Department A: Economic and Scientific Policy*. Review of existing collective redress schemes in EU Member States. IP/A/IMCO/NT/-available at: [http://www.europarl.europa.eu/activities](http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies.do?language=EN)
- language=EN.
- Peyer, Sebastian (2014). *Compensation and the Damages Directive*. Sebastian Peyer Centre for Competition Policy UEA Law School, University of East Anglia, CCP Working Paper.
- Piche, C. (2009). "The Cultural Analysis of Class Action Law". *University of Montreal, Lsu Law Center of Civil Law Studies*, Vol. 2.
- Van den Bergh, R. (2008). *Enforcement of Consumer Law by Consumer Associations*. In M. Faure and F. Stephen (eds.). *Essays in the Law and Economics of Regulation*. In Honor of Anthony Ogus (Intersentia, Antwerpen).
- Van den Bergh, R. (2013). "Private Enforcement of European Competition Law and the Persisting Collective Action Problem". *20 Maastricht journal*.
- Waelbroeck D. (2010). *Private Enforcement: Current Situation and Methods of Improvement*. in: *The reform of EC competition law*, ed: I. Lianos, I. Kokkoris, Kluwer Law International.
- Wils, Wouter (2005). "The Optimal Enforcement of EC Antitrust Law: A Study in Law and Economics". *Kluwer Law International, Business & Economics*.
- Woods, D. (2004). "Private enforcement of antitrust rules modernization of the EU rules and the road ahead". *Loyola Consumer Law Review*.
- Yeazell, Stephen C. (1987). "From Medieval Group Litigation to the Modern Class Action". New Haven: Yale University Press.

COPYRIGHTS

©2021- 2022 by the Authors. Licensee PNU, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY4.0) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>)